

УЛАС САМЧУК ПРО ФЕНОМЕН КНИГИ (на матеріалі публіцистики)

Виняткова життєва біографія У. Самчука наскрізь пов'язана з епохальними історичними подіями і долею української нації в ХХ столітті. Хрестоматійним стало свідчення самого митця: «Народився під час війни, виріс під час війни, зрів під час війни. Одинадцять років війни і революції, п'ятнадцять років вигнання, чотирнадцять – миру. Польська, німецька, мадярська в'язниці. Тричі нелегальний перехід кордонів. Свідок постановня України, Польщі, Чехословаччини, Карпатської України, Протекторату, Генерального Губернаторства, Райхскомісаріяту України, Другого Райху, Третього Райху. Свідок їх упадку. Свідок двох найбільших воєн в історії світу. Царі, королі, імператори, президенти, диктатори. Муссоліні, Гітлер, Сталін. Голод 1932–33, концентраційні табори... І вічне вигнання» [10, 217]. Історико-культурний контекст епохи впливав на творчість письменника, значною мірою формував його філософсько-світоглядні пріоритети і визначав характерні смисли художніх творів. Уже в перших своїх оповіданнях і романах У. Самчук явив власний філософський погляд на світ, українську людину, історію, культуру і мистецтво. Мова йде не про цілісну філософську систему митця, а глибоку філософічність його спадщини.

Оприявлені на різних структурних рівнях Самчукового гіпертексту філософські ідеї засвідчили, що письменник був оригінальним мислителем, котрий намагався знайти відповіді на найбільш болючі проблеми своєї доби. Його творчість увібрала чимало історіософських, культурфілософських і соціокультурних квестій, окремі з них авторка цієї статті осмислила у кількох публікаціях [1; 2; 3; 4]. Однак ці розвідки не вичерпують питання, а тільки накреслюють потребу подальшого осягнення світоглядної позиції У. Самчука, в особі котрого органічно поєдналися негамовний художній талант прозаїка і пристрасний темперамент публіциста.

З-поміж проблем, які хвилювали митця, варто назвати осмислення ним книги як соціокультурного феномену і тих функцій, які вона виконує в духовному житті окремої людини і суспільства загалом. Звісно, У. Самчук не був першовідкривачем. Питання про бібліотеку і книгу, автора і текст, діалог і розуміння неодноразово поставали в центрі уваги визначних мислителів ХХ століття, зокрема Ролана Барта, Хорхе Луїса Борхеса, П'єра Бурдьє, Ганса-Георга Гадамера, Умберто Еко, Жана-Клода Кар'єра, Ернста Кассіраера, Фрідріха Ніцше, Хосе Ортеги-і-Гасета, Жана-Поля Сартра, Мішеля Фуко і багатьох інших. Щоразу спроба осмислити книгу в культурфілософському чи соціокультурному аспекті спонукала любомудрів міркувати про Слово і Мову, Дух і Думку, Тожсамість, Людину і Світ. Щоразу це був пошук адекватних відповідей на новітні глобальні виклики, які кардинально впливали на функціонування книги в суспільстві.

Відтак *метою цієї статті* є осмислення культурфілософських і соціокультурних поглядів У. Самчука на книгу, що сконцентровані в кількох публіцистичних працях різних років, зокрема статтях «Щось чи що читати?», «Книжка», «Життя в книгах», «Книга» і «Бій за книгу». Перші три були написані під час Другої світової війни в Рівному й опубліковані в газеті

«Волинь». Дві наступні з'явилися вже після війни за океаном і вийшли друком у нью-йоркській «Свободі».

Звернутися У. Самчука до проблеми буття книги та її значення в соціумі спонукала спостережена ним криза книжкової культури. У статті «*Книжка*» (1943) автор зосереджується на кількох важливих функціях, які та виконує. Книжка мислилася письменником як унікальний витвір людського суспільства, що не може існувати поза ним. Вона здатна взаємодіяти як з окремим індивідом, формуючи його духовність і світорозуміння, так і цілими народами, передаючи віковичну мудрість попередніх поколінь, якісно змінюючи сучасників. У. Самчук розглядав книжку як «криницю знання», що містить досвід людства в освоєнні природного, соціального і культурного світу; у ній закодовано інформацію «про Бога і божество, про землю і воду, про мить і вічність, про всесвіт і мікроба» [8, 390]. Це невичерпне джерело акумулювало дух незбагнутої кількості «досконаліших людських одиниць, розкиданих у віках і континентах», котрі «складали на папір свою власну і чужу здобуту мудрість і лишили її нам» [8, 391]. Книжка – надійний медіум, всеосяжний засіб, який людини повинна ефективно використовувати в діалозі з минулим, сучасним і майбутнім. Тож публіцист передовсім наголошував на *універсальному інформаційному призначенні* книжки, що пов'язано з акумулюванням у її змісті ідей і досвіду людства протягом усієї його історії.

Книжка впродовж тривалого часу була *каталізатором безнастанного руху* людини до нових знань, відкриття незвіданого, запорукою творчого поступу: «... вглиблюємось у сторінки чорних знаків, які мають ту чарівну властивість, що затроюють нашу уяву, торкають нашу нервову систему, відкривають нові, великі світи і женуть нас до чогось вічно незбагнутого, вічно нового» [8, 391]. Далі У. Самчук переходить до практичних порад, що допоможуть сучаснику сформулювати потребу постійного читання, звичку активно ставитися до прочитаного. Запропонований «автотренінг» допомагає саморозвиткові людини, забезпечує творчий підхід до вирішення її професійних потреб, сприяє формуванню соціального успіху. Своєї актуальності цей «порадник» не втратив і в наші дні; самонавіювання може стати одним з дієвих прийомів духовного самоврядування особистості: «Вам не залишається нічого іншого, тільки прийти до такої виразної свідомості: Я хочу. Я здобуду, я пізнаю. Я пізнаю свою землю і своє небо, я пізнаю взаємовідношення між мною, як живою людською істотою, і тим, що мене оточує. Я знайду і прослідкую всі ті закони, якими керується Буття на землі, і захочу сам прийняти чинну, свідому, творчу участь у досконаленні недосконалого. Я буду винаходити нові машини. Я зроблю нові відкриття елементів. Я піднімусь у височінь неосягнену і спущусь у глибини води і суші на моїй планеті. І коли я не знатиму, як це досягнути, як це перевести в життя, я звернусь до моїх попередників, які вже мали певний досвід» [8, 391]. Книги, як дороговкази, спрямовують людину в потрібному напрямку, вказують, на що спрямувати свої сили.

Книжка, будучи «злучником людей і народів» [8, 391], *сприяє налагодженню діалогу* між різними націями і різними епохами. Не менш важливою У. Самчук вважав *естетичну функцію* книг, що зворушують фантазію людини, вкладають у її голову свіжі думки, навчають прекрасному, формують моральні принципи, додають життєвої енергії і натхнення.

У статті *«Книга»* (1949) У. Самчук підкреслював здатність книги впливати на людину, її світогляд, мислення і самовираження, формувати всебічно і гармонійно розвинену особистість. Митець вкотре повторював тезу про негативний вплив відсутності книги в житті людини на її відчуття, уяву, спосіб сприйняття і думання. «Люди, що не мають стичности з книгою, або мають її неvistарчально», котрі позбавлені можливості вести діалог з книгою, втрачають здатність до саморозвитку, постійно перебувають у конфлікті зі світом і самими собою, потрапляють у кабальну залежність від обставин, на які більше не можуть впливати: «... вони лише малпують з трудом тих, що життя формують. І з цього виникає безліч їх власних конфліктів з оточенням. Вони скаржаться на те, що їх кривдять. Вони мусять займати останні місця в градаціїсоціальних вартостей. Вони поневолені і використовувані іншими. Всі подібні явища ті люди оцінюють як Божу кару для себе, непідозріваючи навіть, що справжньою їх карою є їх власна мало розвинена, а тим самим мало агресивна і безплідна природа» [5, 2]. Без втручання книги творчий інтелект, зародки якого людина має від народження, за висловом У. Самчука, перебуватиме «в апотрофічному стані, щось на подобу сліпої кишки в організмі нашого шлунку» [5, 2]. Книга, переконаний письменник, є найдешевшою і найучиннішою духовою енергією, «людині треба тільки хотіти більше і чинніше мати діло з книгою» [5, 2].

У. Самчук розумів, що сучасна йому епоха переживає духове зuboжіння через проблеми залучення пересічної людини до читання мистецької й інтелектуальної літератури. Про це він звірявся Леонідові Білецькому в листі від 7 березня 1949 року: «Рівень нашого читача катастрофічно впав. Дуже часто «не розуміють» шукання, дерзання – шкода говорити» [9, 1]. Про свої спостереження над побутом української молоді в Німеччині публіцист пише в статті *«Бій за книгу»* (1949). Прагнення розваг, гедоністичного задоволення від байдикування породжують нехіть до розумової праці й інтелектуальної напруги; добра звичка до читання художньої літератури у студента тотально деформується, культура читання примітивізується. Недоброзичливо-байдуже ставлення до книги переростає у невігластво, неуцтво і некультурність, що в свою чергу деформують світосприйняття індивіда, вихолощують його ідейне наставлення і патріотизм: «Велика, напрочуд брудна і неупорядкована кімната. Ніде ніякої книжки. Зате під кожною ковдрою карти, або предмети спекуляції. І єдине, що вивозить тих майбутніх «інтелігентів», це безліч з паперу розвішаних на стінах емблем їх патріотизму. Трапляються, розуміється, виїмки, але вони якраз і стверджують правило» [5, 2].

У листах від приятелів і побратимів по перу У. Самчук вичитував чимало прикрих свідчень про незатребуваність високохудожньої книжки в українському еміграційному середовищі. Книги не купують і не читають; заклопотаний своїм матеріальним благополуччям і добробутом обиватель не звик витратити ні фізичні кошти, ні власний час на книгу. Не випадково стаття *«Бій за книгу»* містить два епіграфи з листів Д. Дорошенка й І. Кіряка, які потверджують сумну статистику читання книг українським емігрантом [5, 2].

У. Самчук висловив цілком злободенні міркування про роль книги у формуванні і збереженні національної тожсамості людини, кристалізації її лідерських якостей, що особливо важливо для тих, хто «готовляється на вождів

нації» [5, 2]. Політикам потрібні потужність творчого мислення, почуття міри, відчуття великого стилю, виплекати які здатні «великі, товсті і «нудні» книги». Однак позбавлена повноцінного читацького досвіду людина поступово деградує, її мислення стає рутинерським, схематичним і закостенілим, щоденна діяльність перетворюється на хронічний хаос. У. Самчук вказує на тяглість традиції «нехотіння» і ставить риторичне питання про її подолання сучасною українською людиною: «... наша слава, культурна, всезнаюча і дуже переобтяжена справами людина не хоче книги. Вона не хоче її органічно. Ні вона, ні її батько, ні її дід, ні її прадід – ніхто з них не мали діла з книгою. А як може порушити ту славетню традицію нащадок тих славних прадідів?» [5, 2].

Занурюючи читача в світ соціокультурного досвіду минулого, проектуючи його на животрепетну сучасність, а подекуди – на далекосяжне майбутнє, книга є засобом становлення національної спільноти в цілому. Цікавим видається погляд публіциста на серйозну українську проблему – відсутність книг глибокого філософського змісту, що торкалися б насушних проблем нації, культури. У порівнянні з європейськими націями українство опинилося в програшній ситуації: «... коли англієць, чи німець пише про «Занепад Європи», або про «Проблеми проводу», у нього виростає з цього пара томів на кілька сотень сторінок, ми ж найохотніше «рішаємо» подібні проблеми у газетних статтях на двох шпальтах» [5, 2]. Немає сумніву, що багатство національної культури складають не тільки літературні, а й наукові та філософські тексти. У. Самчукові боліло, що українське громадянство залишається аморфним у цій царині, українські бібліотеки і надалі поповнюватимуть невибагливі брошурки, а вирішенням важливих національних проблеми вкотре займатимуться газети. «І далі рецептою нашої сили, – резюмує митець, – будуть наші м'язи і далі ми всіх на світі закидаємо шапками» [5, 2]. Культ фізичної сили, на думку публіциста, найпростіший і найпримітивніший, тоді як основними двигунами будь-якого руху в політиці і культурі є розум, дух, інтелект. Вони, як і належить, заховані в книзі. Тож коли українці хочуть бути сучасною нацією, мусять долучатися до духовної традиції людства, трансльованої від покоління до покоління друкованим словом.

У проаналізованих статтях У. Самчук наголошує на важливій ролі бібліотек у процесі залучення громадянства до читання. Розмірковуючи над функціями американських бібліотек провінційних містечок, він наголошує на їхньому сучасному облаштуванні, великій кількості читачів, серед яких «немає отієї юрби, що вештається по вулицях та ресторанах, жуючи гуму». Натомість серед відвідувачів тих книгозбірень «повно людей, що шукають, що винаходять, що творять» [5, 2]. Велич нації У. Самчук ставив у пряму пропорційну залежність від її спроможності дати людству величні книги і книгозбірні. Бібліотеки Києва, Парижа, Лондону, Нью-Йорку для нього –наглядні свідки величі народу. Також письменник відстоює необхідність «... мати в нашій кімнаті збірку посудин, де зібрано все найкраще знання уяви, мистецько-творчого напруження» [8, 390]. Відсутність приватної книгозбірні трактується ним як духовне зубожіння, деградація, міщанство (тут варто нагадати символічний образ бутафорної, виготовленої з дерева бібліотеки в оповіданні «Віднайдений рай», 1933).

У статті «Книга» за законами художньої творчості публіцист моделює захоплюючий процес читання як особливу подію в житті людини: «Бачиш зо всіх боків різнобарвну стіну – мур, у якому кожна цеглина виповнена вічно живою думкою. Ви підходите, ви простягаєте руку, ви берете ту посудину і ви п'єте з неї все, що вам треба. І ще одно цікаве: ви не випиваєте того напою, як склянку молока, чи лімонади. Ви тільки почерпнули звідти якусь одну частинку частин, дуже непомітну, щось, що увійшло у вашу духову істоту і що вас там десь глибоко і далеко від вас самих чимсь животворним запліднило» [7, 2].

У. Самчук добре розумів значення книги для духового і морального становлення людини і суспільства, тож чимало порад висловив щодо вибору лектури. У статті «Щось, чи що читати»(1943) публіцист наполягає на старанному доборі лектури, оскільки вона впливає на внутрішнє єство людини, формує її ціннісне наставлення до світу. Особливого значення він надавав класичній європейській літературі, засуджуючи безликість і малу художню вартість советських книг, зокрема Ф. Гладкова, Б. Пільняка чи І. Еренбурга. Міркування У. Самчука про американську масову культуру 30–40-х років і її вплив на молодь вражають своєю актуальністю. Романи «до кишені», що їх масово і дешево продукували книжкові фабрики, перетворилися на доступний товар. Молодь бездумно поглинає цей дешевий продукт, «сидячи у трамваї, чи потязі, чи очікуючи на початок гри на грищі футболу». Наслідок такої легкодухості можна спостерігати в тотальному поширенні «нервових, зістеризованих і тупоумних типів, які впливають на хід цілого життя» [11,342]. У. Самчук переконаний, що відмежуватися від духового отуплення і неґації, безвілля і нірвани можна через читання. Він заохочує молодь включити до своєї лектури життєписи відомих людей, наприклад, Томаса Алві Едісона, графа Цепеліна, Джорджа Вашингтона, людей, котрі своєю могутньою волею і силою духу «перемагали матерію і вводили людей у нові світи тих чи інших Америк. Попробуйте зацікавитись ними і побачите, що вони були цікаві, барвисті і звучні. І побачите також, що життя великих людей цього типу далеко змістовніше, бо воно каже про змагання, боротьбу, дослідження, винахідливість» [11,343].

Наголосив У. Самчук і на якості перекладів текстів давніх епох, що позитивно впливає на сприйняття віддаленого в часі і простору твору. Добрий переклад на зрозумілу живу мову рельєфно окреслює давні події, дає можливість побачити історичну особу як багатогранну особистість. Саме так книга сприяє саморозвитку людини. Цікавими є міркування публіциста про сприйняття різними читачами однієї і тієї ж книжки [11, 341].

Статтею «Життя в книгах»(1943) У. Самчук стверджував думку про невмирущість національної книги, яка акумулює досвід сучасних поколінь, формує світоглядні пріоритети нації, створює її політичний імідж у світі. Зафіксована й логічно чи художньо проінтерпретована в книжці теперішність, подібно до цілющої води, оживляє пережите і перейдене нинішніми поколіннями, фіксує його для наступників: «Це і є життя в книгах. Те, що так мудро закріплене, що залишається, і чого ніяка цензура, ніяка сила не в стані викреслити, чи знищити. Камінь можна знищити, картину можна знищити, але не можна знищити живого слова. Слово є силою, бо воно виходить від душі, від буття, від того, що має людина наймудрішого і найбільшого – від Бога... Того

Бога, що є в кожній людині» [6, 394]. Книга в уявленні публіциста постає медіумом комунікації поколінь «і мертвих, і живих, і ненарождених».

Міркуванням У. Самчука про книгу сім десятків років. Нашого сучасника відділяє від них не тільки час і простір, а й тотальна криза друкованої книжки, породжена новою інформаційною епохою. Однак міркування про книгу як цінність і символ культури людства залишаються затребуваними і в наші дні. І якими б руйнівними не були процеси, що супроводжували і продовжують супроводжувати життя книги, намарне, як кажуть сучасні інтелектуали Умберто Еко і Жан-Клод Кар'єр, «сподіватися позбутися книжок».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Руснак І. Естетичні погляди Уласа Самчука / І. Руснак // *Визвольний шлях* (Київ). – Кн. 1–6. – 2009. – Січень – червень. – Річник 63. – С. 161–182.
2. Руснак І. Ідейність літератури як фактор активізації національної свідомості й державотворчих процесів (на матеріалі творчості Уласа Самчука) / І. Руснак // *Літературологія: збірник наукових праць: До 70-річчя від дня народження Василя Іванишина*. – Вип. 1 / Ред. кол.: П. Іванишин (голова), О. Баган (заст. голови), Я. Гарасим та ін. – Дрогобич: Посвіт, 2013. – С. 87–97.
3. Руснак І. Роль культури й мистецтва в історіогенезі нації (на матеріалі літературно-критичних праць Уласа Самчука) / І. Руснак // *Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах*. – 2015. – Вип. 31. – С. 193–214.
4. Руснак І. Філософія українського кобзарства (на матеріалі книжки «Живі струни» Уласа Самчука) / І. Руснак // *Література. Фольклор. Проблеми поетики: Зб. наук. праць*. – Вип. 21. – Ч. 2. – К.: Акцент, 2005. – С. 267–279.
5. Самчук У. Бій за книгу / У. Самчук // *Свобода* (Нью-Йорк). – 1949. – Ч. 183. – 9 серпня. – С. 2.
6. Самчук У. Життя в книгах / У. Самчук // *Документ доби. Публіцистика Уласа Самчука 1941–1943 років / Упор. Андрій Жив'юк*. – Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня», 2008. – С. 392–394.
7. Самчук У. Книга / У. Самчук // *Свобода* (Нью-Йорк). – 1949. – Ч. 139. – 23 липня. – С. 2.
8. Самчук У. Книжка / У. Самчук // *Документ доби. Публіцистика Уласа Самчука 1941–1943 років / Упор. Андрій Жив'юк*. – Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня», 2008. – С. 390–392.
9. Самчук У. Листи до Л. Білецького: 07 березня 1949 року – 19 листопада 1953 року / У. Самчук // *Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Тараса Шевченка НАН України*. – Ф. 195. – Од зб. 334. – 10 арк.
10. Самчук У. П'ять по дванадцятій: Записки на бігу / У. Самчук. – Буенос-Айрес: Видавництво Миколи Денисюка, 1954. – 230 с.
11. Самчук У. Щось чи що читати? / У. Самчук // *Документ доби. Публіцистика Уласа Самчука 1941–1943 років / Упор. Андрій Жив'юк*. – Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня», 2008. – С. 341–343.